

HALASZTOTT FIZETÉSSSEL KÖTÖTT SZERZŐDÉSEK A RÓMAI KÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Contracts with Deferred Payment in the Time of the Roman Republic

BAJÁNHÁZY ISTVÁN*

Jelen tanulmány célja a Kr. e. III. és II. századból ránk maradt halasztott fizetéssel járó ügyletek bemutatása és jogi elemzése. Vizsgálatom három közjogi és egy magánjogi szerződést talált ebből az időből. A közjogba tartozó szerződések közül egy adásvételi (rabszolga adásvétel), kettő pedig vállalkozási szerződés (hadiszállítás, ill. építés), a magánjogba tartozó pedig egy szerződési minta bor adásvételére. Meglepő, hogy nemcsak a közjogban, hanem a magánjogban is már formaszabad szerződéseket találunk ebből az időből. A fő különbség az, hogy a közjogi szerződéseknel a halasztott fizetés kivételes lehetőség, amit az államkincstárnak a második pun háború okozta rossz helyzete indokolt. Ezeknél a szerződéseknel a magánfél csak az állam jóindulatában (*bona fides*) bízhatott a fizetést illetően. Ezzel szemben a magánjogi szerződéseknel a halasztott fizetés fő szabálynak tekinthető, amit az eladott árun a tulajdonjog fenntartása biztosított.

Kulcsszavak: római közjog, halasztott fizetés, hadiszállítás, Titus Livius, Marcus Porcius Cato, *lex dicta*

The aim of this paper is to show and legal analyse of the contracts with deferred payments from the 3rd and 2nd centuries B.C. My examination found three contracts from the field of public law and one from the field of private law. The contracts of the public law, one is a purchase contract (purchase of slaves) and two are lease and hire contracts (supply for the army and constructions of buildings), the private law example is a formula for selling of wine from the jar. Surprisingly we found not only in the public law, but also in the private law contracts free from any formality in this period. The major difference, that the deferred payment was used in the public law contracts an exceptional solution caused by the bad financial condition of the state treasury during the second Punic war. The private contract-

* DR. BAJÁNHÁZY ISTVÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
istvan.bajanhazy@uni-miskolc.hu

partner could trust only in the benignity of the Roman State (*bona fides*). On the contrary, in the private law contracts the deferred payment was usual and here the payment was secured by the retention of the ownership of the sold thing.

Keywords: Roman public-law, deferred payment, supply for the army, Titus Livius, Marcus Porcius Cato, *lex dicta*

Bevezetés

Jelen munkámban azt szeretném bemutatni, hogy a virágzó római köztársaság idején milyen példákat találunk forrásainkban a halasztott fizetéssel kötött szerződésekre. A klasszikus magánjogban a konszenzuális szerződéseknél érte el a római jog azt a szintet, hogy a szerződés létrejöttéhez csak a felek megegyezését, a *consensu*-t követelte meg. Ez egyben azt is jelenthette, hogy a szerződés megkötése és annak egyik vagy másik szerződő fél részéről történő teljesítése nem feltétlenül esett egybe. A klasszikus magánjogban ugyanakkor talán meglepő módon csak kevés szerződéstípusban szerepelt pénzfizetés, mint szükségszerű szerződési elem (*essentialia negotii*). Az adásvételen túl csak az ún. *locatio-conductio*-nak, vagyis a mai fogalmaink szerint a bérleti típusú szerződéseknek (dologbérlet, munkaszerződés és vállalkozási szerződés) volt nélkülözhetetlen eleme a pénzfizetés.

Az adásvétel az ősi római jogban kezdetben a csereszerződésből kifejlődött készvétel volt, ahol az általános egyenértékes, előbb állatok, majd jelöletlen réztömbök (*aes rude*),¹ később jelölt réztömbök (*aes signatum*),² végül rézpénz (*aes grave*)³ vette át az egyik cseretárgy helyét.⁴ Ekkor tehát a szerződés megkötése és a kölcsönös teljesítés még egybeesett. Viszonylag korán megjelent ugyanakkor az a lehetőség is,⁵ hogy a vevő a vételárat ne rögtön fizesse meg, hanem azt egy külön jogüggyellett megerősítve (*stipulatio* ígérettel, záloggal vagy kezes bevonásával) egy későbbi időpontra halassza. Ezt sokáig úgy tekintették, hogy az eladó meghitelezte a vevőnek a vételárat és ezzel megjelent a halasztott adásvétel lehetősége, ami Siklósi szerint előfeltétele volt a konszenzuális adásvétel későbbi kialakulásának.⁶ Ha ilyen külön rendelkezés nem volt, akkor az eladót csak az a szabály védte, hogy az áru átadása ellenére a vevő nem szerezhetett azon tulajdonjogot a fizetésig vagy annak meghitelezéséig.⁷ Ez a megoldás aztán a nagyobb szerződési értékre, tipikusan kereskedelmi

¹ Plin. nat. hist. 33.43. „*antea rudi usos Romae Timaeus tradit*”

² Plin. nat. hist. 33.43. „*Servius rex primus signavit aes.*”

³ PÓLAY Elemér: *Iniuria Types in Roman Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 81. „After 338 B.C., following the termination of Latin wars, there appeared the coined money.”

⁴ SIKLÓSI Iván: *Római magánjog I–II*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021, 1458. „Ez a készvétel tkp. csere, de már nem dolgok cseréje, hanem áru kicserélése pénzért.”

⁵ XII tab. 7,11.

⁶ SIKLÓSI i. m. 1459. Ezt követte aztán az áru átadásának elválása a szerződés megkötésének időpontjától.

⁷ Ez a szabály a XII táblás törvénytől a jusztiniánuszi kodifikációig hatályban volt. Vö. Inst. 2,1,41.

mennyiségekre kötött adásvételeknél vált gyakorlattá, amelyeknél időben elvált egymástól a szerződés megkötése és az áru átvétele, ill. a vételár megfizetése.

A bérleti típusú szerződéseknel a bérleti díj alapesetben is a szerződés végén, utólag volt esedékes: dologbérletnél a bérleti idő végén, munkabérletnél az elvégzett munka után, vállalkozási szerződésnél pedig az eredmény (*opus*) átadása (*probatio*) után. Ezeknél tehát technikusan csak akkor beszélhetünk halasztott fizetésről, ha a felek még ennél is későbbi fizetési határidőben állapodtak meg, ami viszont normál körülmények között nem életszerű.

A következőkben először a halasztott ügyletekre vonatkozó forrásokat kívánom bemutatni leíró jelleggel a római jog közjog-magánjog felosztásában és azokon belül időrendben, majd külön fejezetben végzem el ezek összehasonlító jogi elemzését.

1. Halasztott fizetéssel kötött szerződések a közjogban

A római állam minden ügylete függetlenül annak típusától a közjog területébe tartozott és már a kezdeti időkben kialakult az az elv, hogy az állam képviselője nem kötött meg addig az állam oldaláról fizetéssel járó szerződést, amíg annak ellentétele az államkincstárban (*aerarium*) fizikailag jelen nem volt. Ez az esetek többségében nyilván nem jelentett gondot, éppen ezért nagyon fontos időszak a második pun háború ideje (Kr. e. 218–201), ami anyagilag is rendkívül megterhelte a római államot. Livius történeti munkájában több utalást találunk a római állam fizetési nehézségeire,⁸ és ezek között a vizsgált időszakban három olyan tudósítást is találunk, amikor központi elemmé vált az állam már a szerződéskötéskor meglévő fizetőképzetlensége. Ez a normál állami működés idején a szerződéskötések meghíúsulását vagy legalábbis elhalasztását jelentette volna, a rendkívüli körülmények azonban rendkívüli megoldásokat kényszerítettek ki. Három ilyen szerződést találunk Livius művében és mindhárom szerződés a *cannae*-i csata (Kr. e. 216. augusztus 2.) utáni időre datálható. Köztudott, de fontos megemlíteni, hogy a második pun háború első éveiben Hannibál zseniális haditervének, az Alpokon történő átkelésnek köszönhetően, a hadszíntér Itália volt. Itt Hannibál az első két évben több nagy csatában is legyőzte a római seregeket, amelyek csak *Fabius (Maximus)* halogató és nyílt csatát kerülő taktikája következtében tudtak újjászerveződni. Kr. e. 216-ra azonban ez sikerült, és a rómaiak minden addiginál nagyobb hadsereget szereltek fel és ezzel bátran Hannibál ellen vonultak azzal a céllal, hogy egy csatában véget vessenek a háborúnak. A római katonai vezetés önzősége és Hannibál katonai zsenialitása azonban egy minden addiginál nagyobb katasztrófába vitte a római sereget *Cannae*-nél. A két konzul elvesztésén (az egyik a csatában, a másik a csata után a sebesülésébe halt bele) túl a vereség nagyságát mutatja az is, hogy csak a szenáto-

⁸ Liv. 5.20.5., 7.16.7., 24.18.2., 24.18.10-11., 29.16.3., 34.6.12., ld. még Cic. prov. cons. 5.11. „*in his angustiis aerarii*”, Cic. fam. 12.30.4. „*angustiae pecuniae publicae*”, Cic. harusp. resp. 28.60. „*Aerarium nullum est*”, Cic. harusp. resp. 26.55. „*claudi aerarium*”, Cic. pro Flacc. 20: „*In aerario nihil habent civitates.*”

rok közül nyolcvan halt meg vagy esett fogságba,⁹ ezért még a háromszáz fős szenátus működőképessége is veszélybe került.¹⁰

Ehhez a vereséghez kapcsolódik az első halasztott ügyletünk, egy tömeges rabszolgavásárlás még Kr. e. 216-ban. Bár a római államnak normál esetben nem volt szüksége rabszolgavásárlásra, mivel a hadifoglyokból ingyen be tudták szerezni a közcélra szükséges (pl. a magisztartusok stábját alkotó személyzetet, mely pozíciókat Kr. e. 38-ig rabszolgák is betölthettek¹¹), ezért a források szerint rabszolga vásárlására csak kivételesen és akkor került sor, ha a magántulajdonban álló rabszolgát a köz érdekében végzett tevékenységéért jutalmul fel akarták szabadítani. Diódsi szerint: „Gyakran jutalomként vásárolták meg magánosok rabszolgáit, és nyomban felszabadították őket.”¹² Ezt a megállapítást több forrásunk is alátámasztja.¹³ Bár a felszabadítás pontos módja nem maradt ránk – ezért az vitatott¹⁴ –, azt tudjuk, hogy ilyenkor első lépésben az állam megvásárolta a rabszolgát annak tulajdonosától, majd második lépésben szabadították fel, ami a rómaiaknál ugyan elvileg ismert, de gyakorlatban csak igen ritkán alkalmazott kisajátítást pótló megoldásként működött. Jelen esetünk azonban ettől a gyakorlattól két lényeges ponton is különbözik: nem jutalomként került erre sor és nem néhány embert, hanem tömegeket érintett. A *cannae*-i vereség után emberhiánnyal is küszködött a római hadvezetés, ezért felmerült a hadifoglyok kiváltásának a lehetősége is (ami egyébként a szokásos megoldás volt az ókorban), de ezt egy heves szenátusi vita után mégis elvetették és inkább azt a politikai döntést hozták, hogy:

Liv. 22.57. „Minthogy nem volt elegendő szabadon született polgár, a kényszerhelyzetben a sorozás új formáját is alkalmazzák: állami pénzen nyolc-

⁹ Liv. 22.49.17. „*octoginta praetera aut senatores*”

¹⁰ Liv. 23.23.7.

¹¹ Ekkor egy *senatus consultum* megtiltotta azt. Vö. Dio. 48.43.3., ill. DIÓDSI György: A *servus publicus*. *Antik Tanulmányok (Studia antiqua)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 1–17., 6.

¹² DIÓDSI: i. m. 5.

¹³ Kr. e. 210-ben Vesta szentélyét a tűzvészttől „alig tudtak megmenteni, főképpen tizenhárom rabszolga segítségével, akiket az állam megvásárolt és felszabadított”. = „*defensa est tredicim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi sunt.*” (Liv. 26.27.4.); Kr. e. 198-ban pedig két rabszolga jelentette fel a Setiában őrzött karthágói tüzszok szervezkedését: „25.000 as-t és a felszabadulást nyerték jutalmul a senatustól, s értéküket a tulajdonosuknak az államkincstárból térítették meg.” = „*servis vicena quina milia aeris et libertatem; pretium eorum ex aerario solutum est dominis.*” (Liv. 32.26.14.), Cic. pro Balbo 9.24. „*servos denique, (...) bene de re publica meritos persaepe libertate, id est civitate, publice donari videmus.*”

¹⁴ Kunkel szerint nem megalapozott Mommsen azon álláspontja, miszerint a felszabadítás másként történt volna, mint ami a magánjogban ismert. Ld. Wolfgang KUNKEL – Roland WITTMANN: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur*. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995, 135. „*MO-MMSENS Meinung, daß die Freilassung seitens des Staates nicht an die im Privatrecht geltenden Formen gebunden gewesen sei, ist wohl nicht begründet.*”

ezer fiatal, jó erőben lévő rabszolgát vásároltak és fegyvereztek fel, de előbb egyenként megkérdezték őket, akarnak-e hadi szolgálatot vállalni.”¹⁵

Ez utóbbi kérdést előzetesen nyilván tisztázni kellett, a vásárlásnak csak így volt értelme, egy kényszerből a hadi szolgálatra nem fogékony csapat használhatatlan lett volna. A rabszolgák részére viszont ez a lehetőség a szabadság – az akkori időben az emberek számára a legfőbb cél és érték – elérésének reményét csillogtatta meg. Amit egyébként még a háború során egy győztes csata után meg is kaptak.¹⁶ Livius itt nem ír ugyan semmit a vételár fizetésének módjáról, de egy későbbi utalásából mégis tudjuk, hogy ez a vásárlás halasztott fizetéssel történt, mivel ebben az időben éppen a hadikiadások miatt üres volt az államkincstár:

Liv. 36.4. „üres volt a kincstár, s olyan feltétellel vásároltunk rabszolgákat katonai szolgálatra, hogy vételárukat majd a háború befejezése után kapják meg.”¹⁷

A vételár tényleges mértékéről szintén nem tudósít Livius, csak annyit tudunk meg, hogy az összességében több volt, mint amennyiért a hadifogoly római polgárokat kiválthatták volna.¹⁸ A római állam tehát látszólag „rossz üzletet” kötött, azonban ennek a megoldásnak két előnye is volt, melyek ezt a hátrányt jóval meghaladták: az első, hogy a hadifoglyok kiváltását részben a harci morál erősítése miatt vetették el, vagyis nem akarták a szolgálatot teljesítő harcosok morálját azzal rombolni, hogy hadifogságba esés esetén könnyen hazajuthatnak. A lényegesebb előny azonban az volt, hogy a hadifoglyokért nyilván készpénzben és egyidejűleg kellett volna fizetni egy jelentős összeget, ami egyben Hannibál anyagi alapjait is erősítette volna és ez volt a másik ok, amiért azt elvetették.¹⁹ Ennél a megoldásnál viszont a háború végére halasztották a kifizetést, vagyis nem terhelte ez a tétel a kincstárt.

A második forrásunk a hadiszállításokhoz kapcsolódó vállalkozási szerződés Kr. e. 215-ből.²⁰ A *cannae*-i vereség után Hannibál csatában való legyőzése vég-

¹⁵ Liv. 22.57.11. „*Et formam novi dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit, octo milia iuvenum validorum ex servitiis prius sciscitantes singulos, vellente militare, empty publice armaverunt.*”

¹⁶ Liv. 24.16.9.

¹⁷ Liv. 34.6.12. „*non pecuniam in aerario habebamus; servi quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebatur.*”

¹⁸ Liv. 22.57.12.

¹⁹ Liv. 22.61.1. „nemcsak az a hagyomány befolyásolta, hogy államunk a legrégebb időktől fogva sohasem volt elnéző a hadifoglyokkal, de a pénzösszeg nagysága is.” „*praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit.*”

²⁰ Bár Zlinszky a szerződés minősítése körében a jövőbeli dolog adásvételét tartja elfogadhatónak (ld. János ZLINSZKY: Kontrakte des ius publicum. In: *Collatio iuris romani, Études dédiées à H. Ankum à l'occasion de son 65e anniversaire II*. Amsterdam, 1995, 677–684, 683.), én azonban a szerződés fő célja (tengeri szállítás) és a forrásunk szóhasználata (*conduxerunt*) alapján is egyértelműen vállalkozási szerződésnek minősítem. Földi szerint a magánjogban is a tengeri fuvarozás *locatio-conductio* formájában valósult

képp lekerült az elérendő célok közül, ettől kezdve a római hadvezetés arra törekedett, hogy a hispániai hadszíntéren vívja ki a győzelmet, majd ez után Afrikába átkelvéen Hannibált saját városa védelmére kényszerítse, ami taktika később meg is valósult. Ehhez azonban előbb Hispániát kellett római uralom alá vonni. Az ott harcoló hadsereg utánpótlása a távolság és a szárazföldi szállítás nehézségei miatt tenge-
ren keresztül történt. Bár a hagyományos római szemlélet idegenkedett a hajózástól,²¹ az első pun háború tanulságait a rómaiak mégis helyesen vonták le és részben a békekötés során megtiltották Karthágónak hadiflotta kiépítését, másrésről saját hadiflottát építettek és tartottak fent, így a második pun háború során a rómaiak uralták a tengereket, ennek köszönhető például az is, hogy Hannibál szárazföldi támadás mellett döntött. Ugyanakkor a tengeri közlekedés sohasem volt teljesen kockázatmentes, a viharokon túl egészen Kr. e. 207-ig²² nem lehetett az ellenséges támadásokat sem kizárni.²³ A hadiflotta fejlesztése viszont nem járt a tengeri szállítókapacitás kiépítésével, vagyis a római állam csak hadihajókkal rendelkezett, szállítóhajókkal nem, ezeket magánszemélyekkel kötött szerződésekkel vették igénybe.

Az esetünkre térve, Kr. e. 215-ben fontos igényként merült fel a Hispániában harcoló csapatok utánpótlásának biztosítása, Livius három feladatot különít el ezzel kapcsolatban: ezek az élelem („*frumentum*”),²⁴ a ruházat („*vestimentum*”) és a szövetséges hajóhad ellátásához szükséges egyéb felszerelés („*sociis navibus omnia deesse*”) szállítása.²⁵ Az addigi vereségek, különösen az előző évi *cannae*-i csata miatt, azonban az államkincstár kiürült, ami a további beszerzéseket és így a háború sikeres megvívását is veszélyeztette. Ebben a helyzetben a római államot képviselő Fulvius *praetor* a vállalkozókkal²⁶ halasztott fizetési feltételekben kívánt megállapodni. Ezért felszólította mindazokat:

meg, tipikusan vállalkozási, de néha esetlegesen dologbérleti (a hajón egy konkrét hely bérlése) formájában. Vö. FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 5–56.

²¹ FÖLDI: *Kereskedelmi...*, 35.

²² Liv. 28.4.7.

²³ Livius már Kr. e. 217-ből is említi, hogy az ellenség utánpótlást szállító hajókat fogott el. (Liv. 22.11.6.), de még a háború legvégén is előfordult ellenséges tengeri ellentámadás. (Liv. 30.38.1.)

²⁴ A *frumentum* szó szerint gabonát jelent, ami a fő élelmiszerforrás volt, ezért általánosságban is használják a források „élelem”, „élelmezés” értelemben. A fegyverszünet gyakori feltétele volt a hadsereg gabonával való ellátása. (Liv. 8.2.4., 9.43.21.) Iulius Caesar írásaiban is kiemelt szerepet kapott a hadsereg élelmezésének kérdése: Vö. Caes. bell. gall. 1.16., 1.23., 1.28., 1.37., 1.38., 1.39., 1.40., 1.48., 2.2., 2.3., 2.10., 3.2., 3.3., 3.6., 3.23., 4.6., 4.9., 4.12., 4.29., 5.8., 5.20., 5.24., 5.26., 5.28., 6.10., 6.29., 6.33., 6.36., 6.39., 7.3., 7.10., 7.11., 7.16., 7.17., 7.20., 7.32., 7.34., 7.38., 7.55., 7.56., 7.59., 7.64., 7.71., 7.74., 7.77., 7.90., 8.4., 8.7., 8.17., 8.34., 8.35., 8.40., Caes. bell. civ. 1.36., 1.48., 1.49., 1.54., 1.60., 1.72., 1.78., 1.87., 2.18., 2.20., 2.37., 3.5., 3.9., 3.16., 3.23., 3.34., 3.42., 3.43., 3.47., 3.49., 3.58., 3.74., 3.81., 3.84., 3.96., Caes. bell. alexandr. 1., 9., 51., 61., Caes. bell. afr. 6., 8., 20., 21., 33., 34., 36., 43., 65., 75., 76., 89.

²⁵ Liv. 23.48.4. „*sed pecuniam in stipendium vestimentaue et frumentum exercitui et sociis navalibus omnia deesse.*”

²⁶ Liv. 23.48.10. „*redempturis*”

Liv. 23.48. „akik vagyonukat állami haszonbérletből szereztek, hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, s vállalják a feltételt, hogy mihelyt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégitik ki először.”²⁷

Tehát az állam csak halasztott fizetéssel tudott szerződést kötni, a helyzet javulása esetére viszont vállalta, hogy ezeket a tartozásokat fizeti ki először. A *praetor* előzetesen kihirdette azt is, hogy melyik napon lehet a hadsereg felszerelésére vonatkozó szerződéseket megkötni.²⁸ A megadott napon pedig három társaságba tömörülve összesen tizenkilenc vállalkozó jelentkezett,²⁹ akik viszont két feltételt támasztottak az állammal szemben.³⁰ Személyükre a hadkötelezettség alóli felmentést,³¹ a szállított áruk és a hajók tekintetében pedig a *vis maior*ból eredő kockázat átvállalását kötötték ki. Az állam szorongatott helyzete miatt mindkét feltételt elfogadta, a szerződéseket ilyen feltételekkel kötötték meg (*conduxerunt*).³² Ez az eset feltehetőleg mégsem ezért az eddigiektől eltérő szerződési feltételek miatt keltette fel a történetíró érdeklődését, hanem azért, mert később ez utóbbi feltételt tisztességtelen vállalkozók (*T. Pomponius* és *M. Postumius*) használták ki: hamis hajótöréseket³³ jelentettek be, ill. a ténylegesen megtörtént hajótöréseket is szándékosan okozták, rozoga hajókat süllyesztettek el csekély értékű felszereléssel. Később azonban ez napvilágra került és csaló *Postumiust*³⁴ felelősségre is vonták és először

²⁷ Liv. 23.48.10. „*qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei publicae ex qua crevissent, tempus commodarent conducereque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur.*”

²⁸ Liv. 23.48.12. „*edixitque diem quo vestimenta frumentum Hispaniensi exercitui praebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis esset locaturus.*”

²⁹ Liv. 23.49.1. „*ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti.*”

³⁰ Liv. 23.49.2. „Az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot, a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat.” = „*unum ut militaria vacarent, dum in eo publico essent, alterum ut quae in naves inposuissent ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.*”

³¹ Claude NICOLET: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–43 av. J.C.)*, E. de Boccard, Paris, 1974, 321., Ulriche MALMENDIER: *Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*. Böhlau Verlag, Köln, 2002, 59. „Befreiung vom Kriegsdienst – ein Privileg”. A *vacatio militiae* a papi testületek tagjain kívül csak a *magistratusok* hivatali személyzetét illette meg (vö. Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht I–III*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1887, 322.).

³² Liv. 23.49.3. „*conduxerunt*”, tehát már nemcsak az ajánlat megtétele (*locatio*), de az elfogadás (*conductio*) is megtörtént.

³³ Liv. 25.3.10. „*falsa naufragia*”

³⁴ T. Pomponiust csak azért nem, mivel ő akkor éppen hadifogságban volt. Ld. Liv. 25.3.9., ÜRÖGDI György: A publicanusok. *Antik Tanulmányok* 25/1., 1968, 102., Ernst BADIAN: *Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997, 11.

200 000 *as*³⁵ büntetés megfizetésére kötelezték,³⁶ aki ez ellen *provocatio*val fordult a népgyűléshez, majd híveivel megzavarta annak rendjét és a szavazást.³⁷ Ezért a néptribunusok vádmódosítással most már főbenjáró bűncselekmény miatt emeltek vádat,³⁸ amire előbb *Postumiust*,³⁹ majd aztán társait is száműzetésre és vagyonelkobzásra ítélték.⁴⁰ Az eset tanulságait levonva néhány év múlva Kr. e. 209-ben, bár az állam anyagi helyzete még korántsem rendeződött, a rabszolga-felszabadításra korábban bevezetett illetékből⁴¹ gyűjtött tartalék felhasználásával mégis visszatértek a készpénzfizetéshez⁴² és később is ez maradt a gyakorlat.⁴³

Ebből a forráshelyből – mely álláspontom szerint a *publicanus* társaságok első hiteles megjelenése a római történelemben⁴⁴ – két fontos következtetést is levonhatunk:

³⁵ Az összeg nyilvánvalóan magas volt, feltehetően figyelembe vették az általa okozott kárt. Az első pun háború idején P. Claudius Pulchert 120 000 *as* büntetésre ítélték, amit Bauman szerint az elveszített 120 hajó alapján hajónként 1000 *as* figyelembevételével határoztak meg. Vö. Richard A. BAUMAN: *Crime and Punishment in Ancient Rome*. Routledge, London and New York, 1996, 12.: „he was fined 120000 asses, calculated on the basis of 1,000 for every ship lost (Cic. Nat. Deor. 3.2.7.).” Az általa hivatkozott forrás azonban a számszerű egyezést nem támasztja alá. Vö. Cic. nat. deo. 2.3.7. „*Itaque Claudius a populo condemnatus est.*”

³⁶ Liv. 25.3.13. „*ducentum milium aeris multam M. Postumio dixerunt.*”, BAUMAN: i. m. 19. „Pyrgesis’ fraud did not attract a capital penalty until it was aggravated by violence bordering on treason.”

³⁷ Liv. 25.3.19. „*et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis consilium?*”

³⁸ Liv. 25.4.8. „*omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt.*” Erre megvolt a jogi lehetőségük, mint azt egy másik ügy is mutatja. Liv. 26.3.8. „*quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet, antiquareret quoad vel capitis vel pecuniae iudicasset privato.*” BAUMAN: i. m. 11. „capital penalty be substituted for the fine.”

³⁹ Liv. 25.4.9.

⁴⁰ Liv. 25.4.11. „Először azokat vetették börtönbe, akik nem tudtak kezet állítani, később azokat is, akik tudtak. A legtöbb vádlott, hogy ezt elkerülje, száműzetésbe vonult.” = „*Primo non dantis, deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coiciebant; cuius rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.*”

⁴¹ Livius szerint ezt Kr. e. 357-ben egy törvény vezette be (Liv. 7.16.7.). Vö. ROTONDI: i. m. 221. *lex Manlia de vicensima manumissionum*

⁴² Liv. 27.10.13. „A maradék aranyat arra fordították, hogy készpénzfizetés ellenében ruházattal lássák el a hispaniai sereget.” = „*cetero auro usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui qui in Hispania.*” Badian szerint a maradék 1400 és 1150 font között lehetett, ami számításai szerint elegendő volt három vagy négy légio részére szükséges ruházat biztosítására. Vö. BADIAN: i. m. 18.

⁴³ Kr. e. 169-ben például a Macedóniában harcoló hadsereg utánpótlására kötött Gaius Sulpicius praetor vállalkozási szerződést. A szerződés szerint a feladat ekkor 6000 db *toga*, 30.000 db *tunica*, és 200 ló leszállítása a helyszínen tartózkodó *consul* által megjelölt helyre. Liv. 44.16.4. „*sex milia togarum, triginta tunicarum, equos ducentos deportanda in Macedoniam praebendaeque arbitrato consulis locavit.*”

⁴⁴ Ez azonban nem teljesen vita nélküli az irodalomban. Mellette foglal állást: Cimma („D'altra parte le successive vincere che si svilupparono dal contratto del 215 dimostrato

egyrészt, hogy a pénzfizetés egyébként a szállításkor lett volna esedékes, és azt, hogy főszabályként a vállalkozó viselte a *vis maior*-ból eredő kár kockázatát.⁴⁵ Az állam szorult helyzete miatt azonban a vállalkozók keresztül tudták vinni, hogy az állam átvállalja ezt a kockázatot. Zlinszky álláspontjával ellentétben⁴⁶ ez ekkor még kivételes szabálynak tekinthető, amit Nicolet,⁴⁷ Sirks⁴⁸ és Malmendier⁴⁹ is oszt. Földi pedig ezt a szabályt a hajósok részére adott közjogi kedvezménynek tekinti,⁵⁰ eltekint azonban attól, hogy ezt nem egy általánosan kötelező jogi norma, hanem egy konkrét szerződés alapozta meg, az tehát csak a szerződésben résztvevőkre vonatkozott. Ilyen kedvezményeket a későbbi korokból is ismerünk.⁵¹

la potenza e la capacità organizzativa raggiunte dal publicani in questo periodo.” Ld. Maria Rosa CIMMA: *Ricerche sulle società di publicani*. Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, 1981, 7–8.), Badian („Lieferungsaufträge für die militärische Versorgung werden erst aus der Zeit des Krieges gegen Hannibal erwähnt.” Ld. Badian: i. m. 9.) és Malmendier („Von societates, also Zusammenschlüssen von Publikenen, ..., ist zum ersten Mal in dem erwähnten Bericht des Livius (23,48,10–49,4) über die Verpachtung der Lieferungen an das römische Heer in Hispania im Jahre 216 v. Chr. die Rede. MALMENDIER: i. m. 59.). Ellene foglал állást: Mateo („En mi opinión, el texto no se refiere a los publicanos.” Ld. Antonio MATEO: *MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma*, Universidad de Cantabria, 1999, 77.) és Naco del Hoyo („Nonetheless, there exist reasonable doubts about the historicity of the entire episode in relation to the auction of contracts for provisioning the Scipios’ armies ... among other reasons, because the use of credit for operating military supplies turns out to be too isolated a case in the historical context of the final quarter of the third century.” T. Naco DEL HOYO: *Roman Economy, Finance and Politics in the Second Punic War*. In: *A Companion to the Punic Wars*. Ed.: D. Hoyos, New York, 2011, 388.).

⁴⁵ Badian szerint – egy cicerói helyre hivatkozva (Cic. prov. cons. 12) – a háborús pusztításra később is kikötöttek egyfajta kártalanítást a szerződésben. (Vö. Badian: i. m. 91.) Ezen kedvezményre később az állami gabonát szállító hajósok is jogosultak voltak. (Vö. Földi András: A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban. *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 32, 1990, 9–39., 10.).

⁴⁶ ZLINSZKY: *Kontrakte...*, 683. „Die Bedingungen ... mußten zu dieser Zeit schon festgewordene Regeln gewesen sein.”

⁴⁷ NICOLET: i. m. 321. „La clause *publico periculo* est à cette époque exorbitante à Rome: l’assurance maritime (ναυτικόν δαυεῖον, ou prêt à la grosse) est rarement publique.”

⁴⁸ Boudwin SIRKS: *Food for Rome*. J.C. Gieben, Amsterdam, 1991, 42. „the exceptional agreement.”

⁴⁹ MALMENDIER: i. m. 87. „daß eine solche Kreditierung den absoluten Ausnahmefall in der schlimmsten Krisensituation darstellte.”

⁵⁰ FÖLDI: A hajófuvarozásra..., 10. „Kifejezetten a hajósokra vonatkozó szabályoknak csak azokat a kedvezményeket tekinthetjük, amelyekben az állami megbízást teljesítő hajósok már a köztársaság korában részesültek.”

⁵¹ Badian: i. m. 91. Vö. Cic. prov. cons. 5. 12. „An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria;” Claudius császár pedig a gabonahiány miatt elrendelt téli hajózás során bekövetkezett károkat vállaltatta át (Suet. Claud. 18.4.). Sirks szerint lehetséges, hogy ehhez a mintát a Kr. e. 215-ben létrehozott megoldás

A harmadik forrásunk ismét egy vállalkozási szerződés, de már nem a háborús erőfeszítésekhez, hanem az építkezésekhez kapcsolódik Kr. e. 214-ből. A római köztársaságban egy idő után a *censorok* egyik jelentős feladatává vált a különböző építkezésekre vonatkozó szerződések megkötése.⁵² Ezeket a munkákat ugyanis a római állam nem saját szervezésében, hanem magánfelekkel, vállalkozókkal, ill. vállalkozók társaságaival kötött szerződésekkel oldotta meg. Ezek anyagi háttérét a *senatus* határozta meg a *censorok* hivatalba lépése utáni első ülésén, azok kérése és tervei, ill. a rendelkezésre álló anyagi alapok alapján.⁵³ Egy idő után az is szokássá vált, hogy a *censorok* tevékenységük végén az építkezésekről írásban egyfajta összszegzést, beszámolót készítettek, így tevékenységük a római történetírók számára jól dokumentált volt.

Kr. e. 214-ben az erre az évre megválasztott *censorok*, *M. Atilius Regullus* és *P. Furius Philus* kezdetben úgy gondolták, hogy nem tudtak a közmunkákkal foglalkozni, mivel a hadikiadások elsőbbséget élveztek és ezek kiürítették a kincstárt (*inopiam aerarii*).⁵⁴ Ezért úgy tűnt, hogy néhány az arra az évre tervezett szerződéskötés elmarad. Livius az épületek esedékes karbantartási munkáit, a játékokhoz szükséges lovak beszerzésére kötendő szerződéseket és egyéb közcélú munkálatokat említ, ez utóbbiakat sajnos nem részletezve.⁵⁵ Ezek közül kettő (az épületkarbantartás és az egyéb közcélú munka) egyértelműen vállalkozási szerződés, míg a lovak beszerzése lehetne akár adásvétel (ha a tulajdon megszerzése a cél, amit azonban nem tartok valószínűnek, mert akkor azok gondozása is állami feladat lett volna, ami további szerződéskötést igényelt volna), akár dologbérlet (ha csak a lovak használatára vonatkozott), de vállalkozási szerződés is (ha a lovak azok lovaival vagy gondozóival együtt komplex szolgáltatást, egy „fellépést” vállaltak el).

szolgáltatta. SIRKS: i. m. 42.: „Maybe we also should consider in this context the exceptional agreement of 215 B.C.: Claudius was well versed in history.”

⁵² Kr. e. 189: T. Quinctius Flaminius és M. Claudius Marcellus *censors*ága (Liv. 38.28.3.); Kr. e. 184: L. Valerius és M. Porcius Cato *censors*ága (Liv. 39.44.5.). Vö. Klaus GAST: *Die zensorischen Bauberichte bei Livius und die römischen Bauinschriften*. Dissertation, Göttingen, 1965, 35.; Kr. e. 179: M. Aemilius Lepidus és M. Fulvius Nobilitor *censors*ága (Liv. 40.46.14.).

⁵³ Kirívóan magas a Kr. e. 179-ben az egyévi adóbevétel, ezt azonban az 5 éves lustrumra kapták. Vö. Joachim MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876, 85. „wenn man die Summe auf die fünf Jahre des Lustrum repartiert, ein Zehntel oder ein Fünftel der Einnahmen auf den Bauten verwendet wurde.” Kr. e. 169-ben pedig a félévi adóbevétel is kiemelkedő. (Liv. 44.16.9.)

⁵⁴ Liv. 24.18.02. „*Censores, vacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarii*,” Liv. 24.18.10. „*Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus abstinerent*.” A kincstár „hiánya”, „üressége” stb. sokszor előfordul Liviusnál (pl.: Liv. 5.20.5., 7.16.7., 24.18.2., 24.18.10-11., 29.16.3., 34.6.12.), de ezt más forrásokban is megfigyelhetjük (pl.: Cic. prov. cons. 5.11. „*in his angustis aerarii*”, Cic. fam. 12.30.4. „*angustiae pecuniae publicae*”, Cic. harusp. resp. 28.60. „*Aerarium nullum est*”, Cic. harusp. resp. 26.55. „*claudi aerarium*”, Cic. pro Flacc. 20: „*In aerario nihil habent civitates*”).

⁵⁵ Liv. 24.18.10. „*abstinerent aedium sacrarum tuendarum curulimque equorum praebendorum ac similibus his rerum*.”

Én ez utóbbit tartom legvalószínűbbnek a forráshely szövege alapján, mivel az a játékokon való fellépésre mint komplex feladatra utal. A súlypont azonban mindenképpen az építkezéseken volt, ezekre kötendő szerződések elmaradása azonban nemcsak a *censorok* működését érintette, hanem az állami megrendelések elmaradása az ebből élő vállalkozók bevételeit és közvetetten az általuk alkalmazott szabad munkások megélhetését is veszélyeztette.⁵⁶ Ezért:

Liv. 24.18. „nagy számban megjelentek előttük azok, akik meg szokták pályázni a bérleteket, felszólítva a *censorokat*, hogy ezután is éppúgy adjanak ki bérbe⁵⁷ mindent, mintha telve lenne az állampénztár, és senki sem fogja kérni a pénzét, csak a háború befejezése után.”⁵⁸

Ezt a megoldást – bár az ellenkezett a bevett gyakorlattal – a rendkívüli helyzet miatt az állam képviselői el is fogadták. Ez egyrészt lehetővé tette, hogy az állami építkezések továbbra is megvalósuljanak – magánpénzből előfinanszírozva – ami mind a rómaiak, mind a szövetségesek előtt azt a látszatot keltette, hogy a római állam anyagi forrásai kifogyhatatlanok, hiszen a legnagyobb háborús kiadások mellett is futotta még építkezésekre is. Azonban ez a római polgárok államukba vetett nagy fokú bizalmát is mutatja, hiszen a korábbi katasztrofális vereségek ellenére bíztak a helyzet rendeződésében.

Ez a forráshely azért is figyelemre méltó, mert ebből *a contrario* az is következik, hogy egyébként fő szabályként a vállalkozói díj legkésőbb a vállalkozó teljesítésekor vált volna esedékessé. Viszont arra is bizonyíték, hogy a római állam képviselője alapesetben nem kötött meg olyan szerződést, melyről már a megkötéskor tudta, hogy nem fogja tudni azt teljesíteni, ami egyértelműen a jóhiszeműség elvének működésére utal.⁵⁹ Mindkét elem visszaköszön Liviusnál a későbbiekben egy beszédbe szöve:

Liv. 34.6. „Miért adjuk bérbe az állami munkákat készpénzfizetésért?”⁶⁰

Bár a beszéd – amely a második pun háború idején a luxust korlátozó *lex Oppia* háború utáni eltörlésével kapcsolatos vitában hangzott el, a hatályon kívül helyezést előterjesztő *L. Valerius* szájából Kr. e. 195-ben – szövegének hitelessége kérdéses, mivel nem tudhatjuk, hogy az eredeti indoklásból mennyi a ténylegesen feljegyzett

⁵⁶ Polyb. 6.17. „az így befolyt összeget ők osztják szét a nép között, ezért szinte minden polgár munkalehetősége és keresete a *censoroktól* függ.” (ford.: Muraközy Gyula)

⁵⁷ A fentiek alapján a szerződés bérletnek fordítása pontatlan, ezek vállalkozási szerződések voltak.

⁵⁸ Liv. 24.18.11. „*conuenere ad eos frequentes qui hastae huius generis adsueuerant hortarique censors ut omnia perinde agerent locarent ac si pecunia in aerario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse.*”

⁵⁹ Ennek fontosságát mutatja, hogy a *Fides* mint istenség már a Kr. e. III. században önálló templomot kapott a Capitoliumon. Vö. Frank KOLB: *Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike*. Verlag C.H. Beck, München, 2002, 181.

⁶⁰ Liv. 34.6. „*cur publica praesenti pecunia locamus?*”

és idézett szöveg és mennyi az író által hozzátett kiegészítés. Tudjuk, hogy a történetírók általában és így Livius is, előszeretettel „idézték” korabeli beszédekből, de ezek zöme saját írói fantáziájuk terméke, amellyel a tudósításukat akarták az olvasó számára hitelesebbé és egyben izgalmasabbá, élvezetesebbé tenni. De a modern tudomány mégis egyetért abban, hogy a Livius által leírt történetek ténybeli alapon nyugodnak, így azokat a tartalmi lényeg rekonstruálására felhasználhatjuk.⁶¹

Összefoglalva láthatjuk, hogy a halasztott fizetések a közjogban mindig az állam anyagi nehézségeihez kapcsolódtak. A római történelmet ismerve ezek huzamosabb ideig csak az első és a második pun háború idején jelentek meg. Az első pun háborúról azonban részletes források nem maradtak fent (Livius erről szóló könyvei elvesztek), így hiteles források először a második pun háború idejéről állnak rendelkezésünkre. A halasztott fizetés egy esetben adásvételnél, két esetben vállalkozási szerződésnél jelenik meg, mindhárom esetben közös azonban, hogy a fizetés nem a másik fél teljesítéséhez, hanem a pénzügyi válsághelyzet, azaz a háború megszűnéséhez volt kötve.

Az adásvételről Livius nem tudósít részletesen, így sem annak formáját, sem részletes feltételeit nem ismerjük. Nem zárhatjuk ki az ősi formális szerződések használatát, sem a modern formátlan szerződések használatát. Az tűnik csak biztosnak, hogy itt nem alkalmazták az árverést szerződéskötési folyamat során, mivel arra nem volt szükség, mert az állam volt vevői pozícióban, ezért nem volt árverseny. Más állami vételek esetén sincs forrásunk az árverésre, míg állami eladás (pl. hadiszákmány eladása) esetében igen, sőt azon esetekben az árverés, ill. bizonyos formaiságok használata állandó követelménnyé vált, egyes elemek (pl. lándzsa kitűzése az árverés helyén) más típusú szerződések (vállalkozási szerződés) elemeivé is váltak.

A hadiszállításra kötött vállalkozási szerződés részleteiről a legbővebbek az információink. Livius ír a szerződéskötési folyamatról: az illetékes magisztrátus előbb hirdetményben (*edictum*) közölte a feladatot (*opus*), a szerződéskötés helyét és idejét, majd itt szóban is megismételte az állam feltételeit, amire viszont a pályázók ellenfeltételeket támasztottak, amit a magisztrátus ott helyben fogadott el. Nem ír viszont Livius árverésről, álláspontom szerint azért, mivel itt az csak formális volt, ha volt egyáltalán: a három feladatra három társaság jelentkezett, így kizárhatjuk a versenyhelyzetet. Szintén nem ír Livius a formaiságokról sem semmit, se a leszúrt lándzsát, sem a máshol említett bevezető mondatot nem említi, de nem utal a magánjogból ismert formaiságokra sem.

Az építkezésekkel kapcsolatos vállalkozási szerződésekről megint igencsak szűkszavú Livius tudósítása, gyakorlatilag csak a szerződéskötés tényét és a halasztott fizetést, mint feltételt rögzíti. Annyiban azonban fontos és új az az információ,

⁶¹ Livius munkájának hitelességével kapcsolatban a modern történelemtudomány megkülönbözteti az első dekádát (1–10. könyv) és a későbbi megmaradt részeket (21.-től), míg az első hitelessége tekintetében vannak kétségek, a későbbiek tekintetében már nincsenek. Kertész is a harmadik dekádát, tehát a második pun háború történetét teljesen hitelesnek fogadja el. Vö. KERTÉSZ István: *A hódító Róma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 35.

hogy itt viszont nem az állam képviselője kezdeményezte a halasztott fizetésben való megállapodást, hanem a reménybeli szerződő magánfelek. Mivel ők kezdeményezték a szerződéskötést, ezért további – számukra kedvezőbb – feltétel előterjesztésére sem került sor, elegendő siker volt magának a szerződésnek a megkötése, ezért álláspontom szerint itt a normál ügymenet került alkalmazásra, tehát volt hirdetmény és árverés egyaránt.

2. Halasztott fizetéssel kötött szerződések a magánjogban

Ebből a korszakból konkrét szerződések nem maradtak fenn, szerencsére azonban ránk maradt egy kézikönyv a mezőgazdaságról, a szigorúságról és az ősi római szokásokhoz ragaszkodó ismert cenzor, *M. Porcius Cato* művéből.⁶² Ez egyébként a latin prózai irodalom legrégebbi ránk maradt alkotása⁶³ és jellemző rá a XII táblás törvényből is ismert rövid, parancsoló stílusú mondatok használata.⁶⁴ Ebben a hagyományos álláspont szerint második pun háború után elterjedő nagybirtokokkal (*latifundiumok*) szemben a korábbi kis családi gazdaságok számára adott *Cato* tanácsokat a hatékony gazdálkodással kapcsolatban.⁶⁵ Hannelore álláspontja ezzel szemben az, hogy mivel *Cato* maga is nagybirtokos volt, ő szintén a nagybirtokosok számára adott tanácsot, csak éppen az akkor elterjedő hellenisztikus gyakorlattal szemben, amelybe a termelt terményekkel folytatott kereskedelem és pénzkölcsönzés is beletartozott, az ősi római szokásoknak megfelelően csak a mezőgazdasági termelést és a termények értékesítését tartotta megengedhetőnek.⁶⁶

Ebből bennünket a 144. – 148. fejezet érdekelnek, melyek a birzokon termelt olíwabogyó és szőlő betakarításával, feldolgozásával ill. azoknak vagy az azokból nyert termékek értékesítésével foglalkozik. A szöveg alapján egyértelmű, hogy a betakarítás és a feldolgozás nem vagy legalábbis nem kizárólagosan a saját munkaterővel (családtagok, rabszolgák) történt, hanem tipikusan idegen szabad személlyel kötött vállalkozási szerződéssel, aki ez alapján saját csapatával végezte el a feladatot, ami a nagybirtokos gazdálkodást bizonyítja. A szabad személyek bér munkája Itáliában – a tengerpart és a hegyvidék klímájából eredő eltérő betakarítási idősza-

⁶² Marcus Porcius Cato (Kr. e. 234–149) *de agri cultura*. A modern kutatás mindazonáltal szkeptikus abban, hogy a ránk maradt munka teljes egészében Cato eredeti munkája lenne, a szövegben található egyenetlenségek és ellentmondások miatt egy régebbi és egy – ismeretlen szerzőtől vagy szerzőktől – származó átdolgozott újabb verzió valószínűsíthető, de az sem lehetetlen, hogy maga Cato dolgozta át írását később. VON LÜBTOW: i. m. 45. Erről ld. von Lübtow elemzését: „V. Die älteren und jüngeren Leges des Kapitels 144”, VON LÜBTOW: i. m. 34–47.

⁶³ Rex HANNELORE: *Die lateinische Agrarliteratur von den Anfängen bis zur Neuzeit*. Universitätsbibliothek, Wuppertal, 2001, 12.

⁶⁴ VON LÜBTOW: i. m. 33.

⁶⁵ A munka von Lübtow szerint valamikor Kr. e. 200 és 149 között keletkezhetett (VON LÜBTOW: i. m. 82.), Hannelore azonban ezt csak Kr. e. 154 körülre teszi (HANNELORE: i. m. 12.). Magam is úgy gondolom, hogy már politikai karrierje, azaz cenzorsága (Kr. e. 184) után keletkezhetett a műve.

⁶⁶ HANNELORE: i. m. 16.

kok miatt⁶⁷ – már a korai időktől kezdve nagy jelentőséggel bírt, különösen az idényjellegű munkáknál (betakarítás, szüret). Garnsey szerint a szabad földművesek rendszeresen kiegészítették jövedelmüket akár más földeken, akár a városokban is fizetés ellenében vállalt munkával.⁶⁸ Ezért Skydsgaard szerint a nagyüzemi rabszolgamunkára alapozott latifundiumok mellett⁶⁹ az egész köztársasági korban az itáliai mezőgazdaság hatalmas szabad tömegeket tudott foglalkoztatni.⁷⁰ Pólay szerint pedig a szabad munkaerőre nemcsak a köztársaság idején és nemcsak az idénymunkák esetén volt szükség,⁷¹ de később is, sőt még olyan veszélyes területeken is, mint a bányászat.⁷²

Nem egyértelmű ugyanakkor az irodalomban, hogy *Cato* javaslata iratminták alapján készült-e, vagyis konkrét, a gyakorlatban használt szerződéseket vett-e alapul, így a gyűjteményéből kiválasztott típust csak az aktuális adatokkal (név, mennyiség, összeg, határidő stb.) kellett kiegészíteni, vagy csak egy általános jellegű ajánlás volt a tartalmi elemekre. Az első látszik alátámasztani, hogy a szövegben három helyen⁷³ is szerepel egy bizonyos *L(utius) Manilius* neve, tehát az ajánlásban egy konkrét személy jelenik meg, ill. egy helyen a kiváló olíva-termő birtok elhelyezkedésének neve is szerepel (*Venafrum*).⁷⁴ A személynév megfelel *Cato* katonatársa⁷⁵ nevének, aki később Campaniában (*Venafrum*) *Cato*-val szomszédos birtokon gazdálkodott.⁷⁶ A hely és név egyezése alapján könnyen lehetséges, hogy ezen mintákat *Cato* tőle kapta, ami azért is érdekes, mivel a feltételezett forrás rokona volt *Manius Manilius*, az a híres jogtudós, akinek nevéhez a máshonnan utalásokból ismert eladási formulák (*Manilianae venalium vendendorum leges*,⁷⁷ ill. *Manilii actiones*⁷⁸) köthetők. Ettől azonban még nem biztos, hogy a szomszédja

⁶⁷ J. E. SKYDSGAARD: Non-Slave Labour in Rural Italy During the Late Republic. In: *Non-slave Labour in the Greco-Roman World*. (szerk.: Peter Garnsey) The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 65–72., 69.: „Different harvesting times would make it possible for many smallholders to get an extra income as *mercenarii*, and it is well known that the smallholdings survived best in the mountain districts.”

⁶⁸ Peter GARNSEY: Non-slave labour in the Roman World. In: *Non-slave Labour in the Greco-Roman World*. (szerk.: Peter Garnsey) The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 34–47, 37.: „that farmers supplemented their incomes (...) by serving as tenants and labourers on neighbouring properties, or by working as craftsman and labourers in towns and villages.”

⁶⁹ SCHÖNBAUER: i. m. 295–297.

⁷⁰ SKYDSGAARD: i. m. 70. „This is for me a proof of the ability of rural Italy to absorb a great surplus population without destructive effect and testifies to the fact that free rural population of Italy during the Republic is not to be ignored.”

⁷¹ PÓLAY Elemér: *A Dáciai viaszostáblák szerződése*. KJK, Budapest, 1972, 161.

⁷² PÓLAY: *A Dáciai...*, 180–182.

⁷³ Kétszer a 144. fejezetben és egyszer a 145. fejezetben.

⁷⁴ *Cato de arg.* 146: „*Olea pendens in fundo Venafrum veniebit.*”

⁷⁵ *Plut.* *Cato* 13,2 „Leukios Mallios = Lucius Manlius”, VON LÜBTOW: i. m. 37.

⁷⁶ VON LÜBTOW: i. m. 37., bár személye is kérdéses ld. VON LÜBTOW: i. m. 38–39.

⁷⁷ *Cic. de orat.* 1,58, (246)

⁷⁸ *Varro r.r.* 2,5 (11.)

által használt és *Cato* részére átadott konkrét szerződéseket bele is vette a munkájába, az is lehetséges, hogy azokból általánosított. Az általános ajánlásra utal, hogy *Cato* az adásvételek közül az olíwabogyó eladására kötött szerződést taglalja elsőként (146. fejezet), és legrészletesebben utána pedig a must (147. fejezet) és a bor eladását (148. fejezet) és ezeknél már csak az eltéréseket írja le, az azonos elemeket (például a fizetés határidejét) már nem, hanem csak az első ajánlására utal vissza.⁷⁹ A felhasználónak, például bort eladni szándékozónak, tehát nem elég az adott és ügyre vonatkozó (148. fejezet) „iratmintát” elolvasnia és adaptálnia, hanem az alapmintát (146. fejezet) is ismernie kell, és ebből is át kell emelnie a szükséges részeket. Ez egy laikus gazdálkodótól nem biztos, hogy elvárható, ezért én inkább az általános ajánlás mellett foglalkozok állást, amely nyilván egyedi esetek sokaságából alakult ki a jogtudósok iratszerkesztői (*cavere*) tevékenysége során. Ez a magyarázat arra is, hogy hogyan maradtak benne konkrét utalások személyre (*Manlius*) és birtokra (*fundus Venafrum*), de arra is, hogy ezek nem mindenütt vannak jelen, csak egyes fejezetekben. Ám bármelyik álláspontot is fogadjuk el, az egyértelmű, hogy *Cato* csak a tartalommal és nem a formával foglalkozott, ez utóbbira való bármilyen utalás hiánya megint csak fejtörést okoz a modern kutatóknak. Von Lübtow mindenesetre kizárja ezeknél az ősi jogban kedvelt stipulációs forma alkalmazását és a formaszabad „modern” szerződés mellett fogalt állás. Szerinte tehát *Cato* nem azért nem használja az ősi *stipulatiót*, mert csak általános tanácsokat ad, hanem azért, mert a megkötött formátlan szerződés már érvényesíthető volt, és nem volt szükség annak formális szerződésként való megkötésére.⁸⁰

Catónál kétfajta szerződés jelenik meg ezzel kapcsolatban, az adásvétel és a műbérlet (vállalkozási) szerződés. Az olívaszüretre és -feldolgozásra (olajütés) a vállalkozási, míg az olíwabogyó fán történő, ill. a szőlő (must) és a hordós bor, továbbá a juhokból nyerhető gyümölcsök (tej, sajt, gyapjú stb.) hasznosítására pedig az adásvételi szerződés tartalmi elemeivel foglalkozik. Ez utóbbinál tehát nem az állatok eladásáról van szó, hanem az állatokból nyerhető időszakos gyarapodás megvételéről úgy, hogy ezen gyümölcsöket maga a vásárló saját tevékenységével nyeri ki. Érdekes kivétel a téli legelők hasznosítása, ez mai fogalmaink szerint dogbérleti szerződés lenne, *Cato* mégis az adásvételt használja erre is.⁸¹

Témánk szempontjából most csak a bor eladásának van jelentősége, mivel a többi mintánál, a vállalkozási szerződéseknél a vállalkozó díjra egyébként is a feladat elvégzésekor tarthatott igényt, ami a vállalkozási szerződés sajátossága, így halasztott fizetésről ott nem beszélhetünk.

⁷⁹ *Cato de agr.* 147. „*Cetera lex, quae oleae pendent.*”, 148.2. „*Cetera lex, quae oleae pendent.*”

⁸⁰ VON LÜBTOW: i. m. 39.

⁸¹ Ez egyébként, mint az „időleges használati jog vétele” az ősi jogban máshol is megjelenik, pl. a családfíú munkaerejének „eladásakor” (XII tab. IV/2b), de még a klasszikus korban Gaius szerint is probléma: „Úgy látszik, hogy az adásvétel és a bérlet annyira atyafiságban van egymással, hogy bizonyos esetekben meg szokták kérdezni, hogy vajon adásvételt vagy bérletet kötöttek-e?” (Gai. Inst. 3,145). De a hellén jogok is ismerték ezt a megközelítést. Ld. VON LÜBTOW: i. m. 4.

A bor eladása esetén azonban igen, itt ugyanis nem a bor kiskereskedelmi értékesítéséről van szó, hanem arról, hogy az évi szüretből származó bor- (vagy must-) készletet a szüret után a városban vagy a birtokon tartott árverésen egyben a legtöbbet ígérő vevőnek adták el, aki azonban azt – mivel a vevő tipikusan kocsmát, fogadót üzemeltetett és ott nem volt ekkora tárolókapacitása – csak részletekben később vitte el, ill. a vételárat is később fizette meg.

Nézzük, hogyan történt a szőlő vagy a must („függő bor” – *vinum pendens*) eladása *Cato* szerint:

Cato 147. „A tőkén lévő szőlőt ilyen feltételekkel kell eladni: a vevő hagyja vissza átmosatlanul a törkölyt és a seprőt. A bor számára a következő október 1-ig kell helyet adni. Ha a vevő addig nem viszi el, a tulajdonos azt csinálhat a borral, amit akar. Egyebekben ugyanaz az eljárás, mint a fán lévő olajbogyó esetében.”⁸²

A szőlő, ill. a must ára olcsóbb és a szerződés időben is gyorsabb lefutású volt, mivel a vevőnek kellett ez esetben vállalni a feldolgozás költségét és kockázatát egyaránt, de *Cato* ennél is megengedi, hogy az eladott dolog a következő év október elsejéig az eladónál maradjon. Nem tér ki ugyanakkor a feldolgozás költségeire, ill. részleteire, és arra sem, hogy az eladó pincéjébe a vevő mikor és hogyan mehet be. Csak annyit jegyez meg, hogy a vevő az üledéket, seprőt otthagyhathja, azaz nem kell azt elvinnie.

Ehhez képest a hordós bor (*vinum in doliis*) eladása már bonyolultabb:

Cato 148.1. „Hordóban lévő bort így kell eladni: minden hordóba 41 urna bort szoktak önteni, olyant, hogy ne ecetesedjék meg és ne kapjon borvirágot. A következő három nap alatt a vásárló egy feddhetetlen jellemű ember döntésére bízva kóstoltassa meg a bort. Ha ezt nem teszi meg, a bort úgy kell tekinteni mintha megkóstolta volna. Ahány nap késedelem volt a borkóstolásban a tulajdonos hibájából, annyi napot kell a vevő javára hozzátenni.”

2. „A bort a következő január 1-ig vegye át. Ha pedig nem veszi át, a tulajdonos mérje le a bort. Amennyit mért, annyiért köteles a vevő fizetni. Ha a vevő kéri a tulajdonos esküdjék meg, hogy becsületesen járt el. Helyet a bornak a következő október 1-ig biztosítson. Ha addig nem viszi el, a tulajdonos azt csinálhat a borral, amit akar. Egyébként ugyanaz az eljárás, mint a fán lévő olajbogyó esetében.”⁸³

⁸² Cato 147. „*Hac lege vinum pendens venire oportet. Vinaceos inlutos et faecem relinquito. Locus vinis ad K. Octob. primas dabitur. Si non ante ea exportaverit, dominus vino quid volet faciet. Cetera lex, quae oleae pendenti.*”

⁸³ Cato 148.1. „*Vinum in doliis hoc modo venire oportet. Vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur. Quod neque aceat neque muceat, id dabitur. In triduo proximo viri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent.*” 2. „*Vinum accipito ante K. Ian. primas. Si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. Quod admensus erit, pro eo resolvito. Si emptor postularit, dominus ius*

Az eladásra árverés formájában került sor (ennek szabályait az olívánál írja), aminek a helyszíne lehetett a birtok is, de a jobb ár elérése miatt előnyösebb volt egy közeli város piaca. Az eladó a szerződésben garanciát vállalhatott arra, hogy a bor nem ecetesedik meg és nem lesz borvirágos (*nequa aceat neque muceat*), de ez nem képezte a szerződés állandó részét, ezt csak kiegészítésként volt szokásos vállalni. A vevőnek joga volt arra, hogy a szerződés megkötésétől számított három napon belül a birtokon a bort megkóstolhassa (ún. első *degustatio*), ha ezzel nem élt, akkor a bor megkóstoltnak és elfogadottnak számított. A szüret szokásos idejéből és a bor kiforrási idejéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy erre az első kóstolásra a szüret után 30 nappal, tehát tipikusan novemberben, esetleg december elején kerülhetett sor. Ezzel perfektuálódott, vált véglegessé az adásvételi szerződés.

Ennek egyik következménye a vevő vételárfizetési kötelezettsége, másik következménye a bor átadásának, ill. átvételének kötelezettsége volt (*vinum accipito*). Ezzel került sor az eladó részéről a szerződés teljesítésére: ami minőségi és mennyiségi ellenőrzés keretében történt. Minőségi ellenőrzésére a második kóstolás (*degustatio secunda*) keretében került sor, amennyiben az ecetességtől és borvirágtól való mentesség garanciáját az eladó a szerződésben vállalta. Ez tehát esetleges lépés volt, ilyen eladói vállalás hiányában ez a lépés kimaradt. Mennyiségi ellenőrzésre a kimérés (*mensura, mensuram facere*) szolgált: ez az eladó kockázata, ekkor az érlelőhordókból vagy a vevő szállítóedényeibe (általában bőrsákokba) kellett a bort átmérni (ha már fizetett és el akarta szállítani) vagy az eladó tárolóedényeibe (ha a vevő még nem fizetett vagy fizetett ugyan, de még nem akarta elvinni). A bor birtokbavételére (*traditio*) a kifizetés után bármikor sor kerülhetett, akár részletekben is, de arra legkésőbb a következő szüretig, aminek végső határidejét *Cato* az egyszerűség kedvéért a következő október elsejét jelölte meg. Ha a vevő nem vitte el a bort, akkor az eladó szabadon diszponált felette, akár ki is önthette. Érdekes, hogy egyik fenti mintában sem találunk rendelkezést a fizetésre, ahhoz a korábbi 146. fejezetben leírtakat kell alkalmaznunk, amit a fán lévő olíwabogyók eladásánál tanácsolt *Cato*:

Cato 146.2. „A fizetési határidő november 1-től számítva 10 hónap. Minden hó *Idusán* fizessen a bogyó leszedéséért és az olaj kisajtolásáért, ha a tulajdonos ezt már kiadta, de akkor is, ha ő maga a vevő adja ki. (...) Amíg nem fizet vagy nem ad zálogot, az, amit a birtokba bevitt magával, szolgáljon zálogul: abból semmit el ne vigyen: ha valamit elvitt, az a tulajdonosé legyen.”⁸⁴

iurandum dabit verum fecisse. Locus vinis ad K. Octobres primas dabitur. Si ante non deportaverit, dominus vino quid volet faciet. Cetera lex, quae oleae pendenti.”

⁸⁴ Cato 146. „*Dies argento ex K. Nov. mensum X oleae legendae faciendae quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solvento. (...) Donicum solutum erit aut ita satir datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt; nequid eorum de fundo deportato; siquid deportaverit, domini esto.*”

A tíz hónapos fizetési határidő itt egybevág a bor elvitelére adott szintén tíz hónapos határidővel.⁸⁵ A magyar fordítás dőlt szedéssel jelzett második mondata mindazonáltal eléggé érthetetlennek tűnik, különösen annak tükrében, hogy az olívbogyó szedése és feldolgozása nyilván nem tarthatott hónapokig. A szöveg pontos rekonstruálása a német szakirodalomban sem vita nélküli, az azonban mindenképp a szöveg kiegészítését igényli. Von Lübtow ismerteti Thielscher álláspontját, aki szerint, ha a vevő nem maga szedi le a termést, hanem arra vállalkozót vesz igénybe, akkor a fizetési határidő további két héttel (a következő év szeptember 13-ig) meghosszabbodik (*Idus*), értékelvén a vállalkozóval kötendő szerződés időigényét.⁸⁶ Ezt azonban von Lübtow elveti, szerinte itt két határidőt kell megkülönböztetni. Az első a fán lévő bogyók eladásakor alkalmazott fizetési határidő, amely nem vitásan tíz hónap, azaz a következő év szeptember elseje. Szerinte azonban van egy másik szerződés is a szövegben elrejtve, mely a bogyók leszedését szabályozza: erre von Lübtow szerint a gazda jó eséllyel már megkötötte a szerződést egy olyan vállalkozóval, akit ismert és akiben megbízott. Ennek a díját viszont az adásvételi szerződésben áthárítja a vevőre december 15-i fizetési határidővel (november elseje utáni hónap 15-e, *Idibus proximis*), ill. ha a gazda nem kötött a betakarításra szerződést, akkor a vevőt felhatalmazza, hogy közvetlenül ő is köthet erre szerződést, de ebben az esetben is december 15. napja a fizetési határidő.⁸⁷ Von Lübtow megoldása életszerűsége miatt jobban elfogadható, még ha ahhoz a szöveg jelentős kiegészítése is szükséges, ami viszont a konkrét iratminta jelleget cáfolja.

A bor eladására visszatérve az alkalmazott megoldás azzal járt, hogy a fizetési véghatáridő mindig hamarabb járt le (VIII. 31.), mint a bor elvitelére kikötött véghatáridő (X. 1.). A fizetésnek ugyanakkor nem kellett feltétlenül ténylegesen is megtörténnie, azt ki lehetett biztosítékadással (zálog vagy kezesség) is váltani az olívbogyó eladására írtak (Cato 146.2.) megfelelő adaptálásával. A lényeg az volt, hogy az eladó biztos legyen abban, hogy a vételár kifizetésére mindenképp sor fog kerülni, azt a vevő nem tudja már megakadályozni. Tehát a vevő vagy már fizetett, vagy a biztosítékból (kezes vagy zálog) az eladó hozzájuthatott vételárköveteléséhez a vevő további közreműködése nélkül is.

3. Összefoglaló jogi elemzés

A fentiekben tehát egy történelmi korszakból, a Kr. e. III. és II. századból kapunk információt halasztott fizetéssel kötött szerződésekről. Ezek közül három a római közjogba tartozó konkrét szerződés, amelyek közül egy adásvétel, kettő pedig vállalkozási szerződés. Mindhárom egy rendkívüli, de jól behatárolható időszakban, a második pun háború idején, azon belül is a legvérszteljesebb időkben, a *cannae*-i

⁸⁵ Lehetséges azonban az is, hogy ez a 10 hónapos határidő még abból az ősi időből eredt, amikor még 10 hónapból állt a római év, tehát valójában az egy év volt. A források szerint csak Numa király vezette be a 12 hónapos évet. Ld. Marc. Sat.1.13., ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 47., ill. 50.

⁸⁶ VON LÜBTOW: i. m. 85–88.

⁸⁷ VON LÜBTOW: i. m. 88–89.

csata utáni években (Kr. e. 216, 215 és 214) keletkezett. A magánjogból nem konkrét szerződéseket, hanem csak szerződési mintákat ismerünk szintén az adásvétel és a vállalkozási szerződés köréből, jelen elemzéshez az adásvételt használtam fel. A magánjogi minták történelmileg ugyanebből az időből származnak, mivel *Cato* már élt és harcolt ebben a háborúban is, bár könyvét csak a háború után, úgy 30-50 évvel már mint tapasztalt gazdálkodó írta meg.

A római jog történetében ez az időszak még az ősi civiljog uralmának ideje, de a Kr. e. 242. évben bevezetett *praetor peregrinus* tisztsége utal arra, hogy ekkorra már megjelent az igény az idegenekkel kapcsolatos jogvitákat rendező állandó jogszolgáltató fórum létrehozására. Tudjuk a későbbi fejlődésből, hogy ez az új fórum lett aztán a római jog fejlődésének, fejlesztésének motorja, a *praetorok* évről évre kiadott hirdetményeiben (*edictum*) reagáltak az élet újabb és újabb kihívásaira, ezek közül a bevált megoldások aztán rögzültek, majd már a principátus idején Kr. u. 130 körül kerültek kodifikálásra (*Edictum Perpetuum*).

Ehhez képest érdekes, hogy egyik esetünkben sem találunk az ősi civiljog formális szerződéseire utalást. Ez a közjog területén jobban érthető, mivel a római állam sohasem lehetett a magánjog alanya, így a közjogi szerződések eleve más szabályozás alá estek, jelenlegi ismereteink szerint azok már kezdettől fogva sem voltak a magánjogban ismert formákhoz kötve. Bár az állami eladásoknál a források szerint külső elemként mindig sor került egy lándzsa (*hasta*)⁸⁸ leszúrására az állami jelleg kinyilvánítására, ill. az árverést a „*bona Porsinnae regis vendendi*”⁸⁹ mondókéval kezdték, de ettől ezek a szerződések még nem nevezhetők formális szerződéseknek, mivel a magánjogtól eltérően ezen külső elemek be nem tartása nem eredményezte volna a szerződés érvénytelenségét.⁹⁰ A szerződést azonban a közjogban nem lehetett egy egyszerű megegyezéssel megkötni: az illetékes magisztrátus előbb egy hirdetményben (*edictum*) közzétette a szerződési feltételeket (*lex contractus*), az árverés (*licitatio*) helyét és idejét, majd az árverés nyertesének odaítélte a magisztrátus a szerződéskötés lehetőségét (*addictio*), akivel azonban ez csak az adásvételnél hozta létre egyből a szerződést is, a vállalkozási szerződésnél ez előtt még a *quaestor* ellenőrizte a felajánlott biztosíték (dologi */praedia/* vagy személyi */praes, praedes/* megfelelőségét), amit bejegyzett saját nyilvántartásába és csak ez után kötötte meg a lebonyolító magisztrátus a magánféllel a szerződést.

A magánjog területén már nehezebb a formális szerződések hiányát feldolgoznunk, hiszen ezek előfordulását joggal várnánk. *Cato* azonban ezeket sehol sem említi, még a széles körben elterjedt és rugalmassága miatt a klasszikus korban is használt *stipulatio*t sem. Von Lübtow szerint nem azért, mert erről elfelejtkezett volna, hanem azért, mert ő a formátlan megegyezésnek elegendő kötőerőt és pere-

⁸⁸ Ld. még: Liv. 4.29.4., 4.53.10., 5.16.7., 6.4.2., 23.32.15., 23.37.13., 23.38.7., Corn. Nepos 25.6.3. „*Ad hastam publicam*”, a *hasta* kifejezés – mint *hasta fiscalis* – még a *Codex Iustinianus*ban is szerepel. Vö. C. 10.3. „*De fide et iure hastae fiscalis*. ”

⁸⁹ Liv. 2.14.1., MALMENDIER: i. m. 97.

⁹⁰ Azt is tudjuk, hogy ezen külső jeleket később más – például vállalkozási szerződéseknél – is alkalmazták. Vö. Liv. 24.18.11., 39.44.8.

síthetőséget tulajdonított.⁹¹ *Cato* javaslatait a termelő gazda számára fogalmazta meg, aki azokat szerződéses feltételeként adta elő a szerződéskötéskor. Az, hogy az esetleg kérdés-felelet formájában történt, még nem jelenti a *stipulatio* alkalmazását, mivel ott a szóbeliségen túl még meghatározott szavak használata is formai előírás volt, aminek semmi nyomát nem látjuk a mintákban.⁹²

A gazda feltételrendszere *Cato* mintájában, mint *lex* jelenik meg. E szónak a közismert és elsődleges jelentése a törvény, vagyis a köztársaság idején az államhatalom által meghatározott általánosan kötelező rendelkezést értünk (*lex publica*, ezen belül *lex rogata* vagy *lex data*). A jogi szövegekben azonban ismert még a *lex contractus*, *lex venditionis*, *lex dicta* megnevezés is. Ez pedig nem más, mint a szerződéskötés során az egyik (általában a gazdaságilag erősebb pozícióban lévő fél) által előre meghatározott szerződési feltételeit jelentette, amit a másik fél általánosan vagy elfogadott és akkor megkötötték a szerződést vagy nem fogadta el, de akkor a szerződés sem jött létre. Ez a technika az ősi magánjogban *Cato* mintáiban megtalálható, de néhány területen tovább élt ez a megoldás a klasszikus magánjog idején is.⁹³ Ezt a technikát figyelhetjük azonban a közjogban is, ahol a magisztrátus, az építkezéseknél a *ensor*, a hadiszállásoknál a *praetor* vagy a *consul* ilyen feltételrendszert közölt a pályázókkal az *edictum*ában. Mivel általában az állam volt gazdasági erőpozícióban is, ezért ezen a feltételrendszeren változtatni esélytelen volt. Az elemzett Kr. e. 215-ös hadiszállás azonban épp egy ilyen kivételes pillanatot örökített meg, amikor a magánfeleknek sikerült két számukra kedvező felételt is a szerződés rendelkezései közé felvetetniük.

Ami a halasztott fizetést illeti, ez a feltétel a közjogban egyáltalán nem volt gyakorlat, a három elemzett példában csak a római állam sanyarú anyagi helyzete miatt került ez alkalmazásra. Érdekes ugyanakkor, hogy ebből kétszer az állam képviselője kezdeményezte ennek felvételét, egy esetben viszont az elvileg ellenérdekelte magánfelek kezdeményezték ezzel a feltétellel a szerződéskötést. Ez utóbbinál azonban még az *edictum* kibocsátása előtt, azaz informális úton, mivel a *ensorok* nem is gondolkodtak pénz hiányában szerződéskötésen. Miután a magánfelek a szerződéskötésre rábírták őket, csak akkor adták ki az *edictumot*. Megállapíthatjuk tehát, hogy mindhárom közjogi példánkban a halasztott fizetés a szerződési ajánlat (*lex*) részét képezte. A közjogi esetekben nincs rögzítve a szerződésekben a kifizetéseknek végső határideje, sőt azt egy bizonytalan jövőbeli eseményhez, a háború befejezéséhez kapcsolták. Ez – főleg az építkezéseknél – a római polgárok saját államukhoz, ill. a háború megnyeréséhez kapcsolódó nagy fokú bizalmát jelzi, mivel csak ebben az

⁹¹ VON LÜBTOW: i. m. 39.: „und der Gutsherr es nicht für nötig erachtete, sich durch förmliche Stipulation zur Zahlung zu verpflichten.”

⁹² VON LÜBTOW: i. m. 39. „die gegenseitigen Rechte und Pflichten in den Leges geregelt werden”, VON LÜBTOW: i. m. 153–154. „daß damals Kauf und Lokation als relativ formfreie Geschäfte schon längere Zeit klagbar gewesen sind.”

⁹³ Ld. Alef. D. 19.2.30.3. „*Qui aedem faciendam locaverat, in lege dixerat.*”; Iav. D. 19.2.51.pr. „*Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur.*”; Ulp. D. 18.1.22. „*Hanc legem venditionis.*”

esetben számíthattak kifizetésre. Ugyanakkor nem találunk példát az állammal szembeni igény biztosítására sem, de ez nem is meglepő, mivel a római állam a magánjogon kívül állt, ezért nem is lehetett perelni, így a biztosítéknak sem lett volna értelme.⁹⁴ Az állammal szerződő vállalkozók csak a római állam jóhiszemű eljárásában (*fides Romana*) bízhattak, más forráshelyről tudjuk azonban, hogy a római állam nem élt ezzel vissza.⁹⁵

A magánjogban a bor egy tételben történő eladásánál jelenik meg a halasztott fizetés problémája, mivel nagy mennyiségekről, tehát jelentős vételárról volt szó. A jogi megoldás lehetővé tette a szerződéskötés után annak későbbi – sőt akár részletekbe menő – fizetését is, de a kifizetésig (vagy az azzal azonosnak tekintett biztosítékadásig) az eladó fenntartotta az eladott boron a tulajdonjogát, így még biztosabb lett a pozíciója.⁹⁶

Felhasznált irodalom

- [1] E. BADIAN: *Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997.
- [2] BAJÁNHÁZY István: A locatio publica a kései köztársaság idején Ciceró Verres ellen írt beszéde alapján. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* Tomus XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 27–47.
- [3] R. A. BAUMAN: *Crime and Punishment in Ancient Rome*. Routledge, London and New York, 1996.
- [4] Maria Rosa CIMMA: *Ricerche sulle società di pubblicani*. Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, 1981.
- [5] DIÓSDI György: A servus publicus. In: *Antik Tanulmányok (Studia antiqua)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- [6] FÖLDI András: A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban. *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 32., 1990, 9–39.

⁹⁴ Fordított helyzetben viszont tudjuk, hogy az állam a vele szerződő vállalkozóktól biztosítékot is igényelt, mint például a Castor templom felújítására Kr. e. 80-ban kötött szerződésnél Ld. Cic. in Verr. 2.1.55.144.; PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársasági Rómában (A Castor templom ügye)*. Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*. Pécs, 2005, 421–439.; BAJÁNHÁZY István: A locatio publica a kései köztársaság idején Cicero Verres ellen írt beszéde alapján. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* Tomus XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 27–47.

⁹⁵ Pl. a Kr. e. 210-ben előírt „önkéntes adomány”, Kr. e. 204-ben elrendelt visszafizetése. Ld. Liv. 29.16.3.

⁹⁶ Az olívaogyó szedésénél használt többi biztosíték (zálogjog a vállalkozónak a birtokba bevitt dolgain és az elvitel tilalma) itt nyilván nem jöhetnek szóba. Ld. Cato 146.

-
- [7] FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- [8] Peter GARNSEY: Non-slave labour in the Roman World. In: *Non-slave Labour in the Greco-Roman World*. (szerk.: Peter Garnsey) The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 34–47.
- [9] Klaus GAST: *Die zensorischen Bauberichte bei Livius und die römischen Bauinschriften*. Dissertation, Göttingen, 1965.
- [10] Rex HANNELORE: *Die lateinische Agrarliteratur von den Anfängen bis zur Neuzeit*. Universitätsbibliothek, Wuppertal, 2001.
- [11] T. Ñaco DEL HOYO: Roman Economy, Finance and Politics in the Second Punic War. In: *A Companion to the Punic Wars*. Ed.: D. Hoyos. New York, 2011.
- [12] KERTÉSZ István: *A hódító Róma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- [13] Frank KOLB: *Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike*. Verlag C.H. Beck, München, 2002.
- [14] Wolfgang KUNKEL – Roland WITTMANN: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Die Magistratur*. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995.
- [15] JAKAB Éva: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- [16] Ulrich von LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae*. Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden–Freiburg–Berlin, 1989.
- [17] Ulriche MALMENDIER: *Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*. Böhlau Verlag, Köln, 2002.
- [18] Antonio MATEO: *MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma*. Universidad de Cantabria, 1999.
- [19] Joachim MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876.
- [20] Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht I–III*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1887.
- [21] Claude NICOLET: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–43 av. J.C.)*. E. de Boccard, Paris, 1974.
- [22] PÓLAY Elemér: *A Dáciai viaszostáblák szerződései*. KJK, Budapest, 1972.
- [23] PÓLAY Elemér: *Iniuria Types in Roman Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

-
- [24] PÓKECZ-KOVÁCS Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársasági Rómában. (A Castor templom ügye). In: *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 2005, 421–439.
- [25] Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi romani*. Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, 1990.
- [26] SIKLÓSI Iván: *Római magánjog I–II*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021.
- [27] Boudwin SIRKS: *Food for Rome*. J.C. Gieben, Amsterdam, 1991.
- [28] J. E. SKYDSGAARD: Non-Slave Labour in Rural Italy During the Late Republic. In: *Non-slave Labour in the Greco-Roman World*. (szerk. Peter Garnsey) The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980.
- [29] Ernst SCHÖNBAUER: Untersuchungen zum römischen Staats- und Wirtschaftsrecht. ZSS 47 (1927), 264–318.
- [30] ÜRÖGDI György: A publicanusok. *Antik Tanulmányok* 25/1 (1968), 101–109.
- [31] ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
- [32] ZLINSZKY, János: Kontrakte des ius publicum. In: *Collatio iuris romani, Études dédiées à H. Ankum à l'occasion de son 65e anniversaire II*. Amsterdam, 1995, 677–684.